

Dîvânu Lugâtî't Türk ve Dede Korkut'ta Kültürel Kodların Dilbilimsel İncelemesi

(A Linguistic Analysis of Cultural Codes in Dîvânu Lugâtî't Türk and Dede Korkut)

Yavuz UYSAL¹

Makale Geçmişi

ÖZ

Article History

Alındı/Received:

16/09/2025

Kabul edildi/Accepted:

29/12/2025

Article Type:

Araştırma Makalesi
Research Article

Dîvânu Lugâtî't Türk ve Dede Korkut Hikâyeleri, Türk milletinin dilini, kültürel kimliğini ve düşünce dünyasını yansıtan anıt eserler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, söz konusu eserlerden seçilen kesitler, modern dilbilimin temel kavramları olan dil-söz, dizi-dizim, kod kopyalama ve edim-edinç çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın amacı, kesitlerdeki kültürel kodları ve düşünüş biçimlerini ortaya çıkarmak, bunların iki eser arasındaki ilişkilerini değerlendirmek ve Türk dilinin tarihî süreç içerisindeki gelişimine ışık tutmaktır. Araştırmada öncelikle Ferdinand de Saussure'un dil-söz ve dizi-dizim ayrımları, Noam Chomsky'nin edim-edinç yaklaşımı ve Lars Johanson'un kod kopyalaması kavramı temel alınmıştır. Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda seçilen kesitler analiz edilmiş, ortak temalar, semboller ve kültürel kodlar belirlenmiştir. İncelemeler sonucunda her iki metinde de zulüm ve güç çatışmaları karşısında masumların zarar görmesi, adalet arayışı, toplumsal birlik ve dirlik gibi kodların öne çıktığı görülmüştür. Ayrıca, Dede Korkut kesitinde bu kodların daha işlevsel, ayrıntılı ve zengin bir biçimde işlendiği, Türkçenin tarihî süreçteki ifade gücünün geliştiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, seçilen kesitler üzerinden yapılan karşılaştırmalı analiz; Türk kültürünün ve dilinin sürekliliğini, kimlik inşasındaki rolünü ve halk bilimi unsurlarının dil aracılığıyla nasıl aktarıldığını göstermektedir. Çalışma, Türk dilinin tarihî gelişimine dair bulgular sunmakla birlikte halk bilimi ve dilbilim eksenli yeni araştırmalara da zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili; Türk Kültürü; Dîvânu Lugâtî't Türk; Dede Korkut; Halk Bilimi; Dilbilim

© 2025 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Uysal, Y. (2025). Dîvânu Lugâtî't Türk ve Dede Korkut'ta kültürel kodların dilbilimsel incelemesi, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 214-232. <https://doi.org/10.48174/buaad.1784824>

Summary

Dîvânu Lugâtî't Türk and the Dede Korkut Stories are widely recognized as two monumental works that reflect not only the linguistic richness of Turkish but also the cultural memory, worldview, and identity of the Turkish nation. Far beyond their textual and literary dimensions, these works preserve symbolic structures and cultural codes that illuminate social relations, moral values, and power dynamics across different historical periods. Dîvânu Lugâtî't Türk, compiled by Kaşgarlı Mahmud in the eleventh century as a dictionary and language-teaching manual, incorporates proverbs, explanations, and contextual remarks that reveal the social mentality of its time. The Dede Korkut Stories, although written down later, are rooted in a strong oral tradition and present a narrative-rich portrayal of Oghuz society, emphasizing heroism, loyalty, conflict, and communal values. Examining these two works together enables a deeper understanding of cultural continuity and transformation within Turkish linguistic and folkloric tradition.

The main purpose of this study is to analyze selected passages from Dîvânu Lugâtî't Türk and the Dede Korkut Stories in order to identify cultural and identity-related codes and to evaluate how these codes are linguistically articulated and transmitted between the two texts. Given the extensive scope of both works, a comprehensive analysis was not feasible. Instead, representative sections were selected based on their thematic similarity and symbolic resonance. From Dîvânu Lugâtî't Türk, the proverb "İkki boga igeşür, otra kökegün yañılır" (When two bulls fight, the fly between them gets crushed), together with Kaşgarlı Mahmud's commentary, was chosen. From the Dede Korkut corpus, a passage from the episode commonly known as "The Rebellion of the Outer Oghuz against the Inner Oghuz and the Death of Beyrek"

¹Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Doç. Dr. yavuz.uyasal@alanya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1383-2055

was examined. Both passages address conflicts among ruling figures and the suffering of innocent individuals caught between competing powers, making them suitable for comparative interpretation.

The study is grounded in key concepts of modern linguistics and adopts an interdisciplinary perspective that incorporates folklore studies. Ferdinand de Saussure's distinctions between language and parole, as well as paradigm and syntagm, provide a framework for distinguishing underlying linguistic systems from their concrete realizations. Noam Chomsky's competence-performance dichotomy is employed to assess the relationship between linguistic potential and its historical manifestations, particularly in terms of expressive capacity. Lars Johanson's concept of code copying offers an analytical tool for tracing the transfer and transformation of cultural and linguistic codes across texts and historical layers. These theoretical approaches are not applied in a rigid or purely formalist manner; rather, they are adapted to uncover cultural meanings and symbolic structures embedded in the selected passages.

The analysis reveals that in the proverb from *Dîvânu Lugâti't Türk*, the two "bulls" symbolically represent rival rulers or elites whose struggle results in the destruction of the innocent, represented by the "fly." Kaşgarlı Mahmud's explanation reinforces this metaphorical reading by explicitly associating the bulls with beys and the fly with the people. This concise expression conveys a powerful cultural code: struggles for power among authorities often harm ordinary individuals and destabilize social order. The proverb functions not only as a linguistic unit but also as a socio-political commentary that reflects recurring patterns in Turkish history.

A similar cultural code appears in the Dede Korkut passage, yet it is conveyed through a more elaborate and emotionally charged narrative. The rebellion of Aruz against Kazan Khan and the subsequent betrayal and death of Beyrek dramatize the destructive consequences of illegitimate power struggles. Beyrek emerges as a symbol of loyalty, integrity, and moral steadfastness, while betrayal and unlawful rebellion are clearly condemned. Compared to the concise and symbolic form of the proverb, the Dede Korkut narrative expands the same core meaning through character development, narrative tension, and explicit moral evaluation. This difference highlights the increasing narrative and expressive capacity of Turkish over time.

A comparative reading of the two passages demonstrates both continuity and transformation. The fundamental cultural code—namely, that oppression harms the innocent and that conflicts among power holders undermine social cohesion—remains intact across centuries. However, its mode of expression evolves from an abstract and metaphorical formulation in the eleventh century to a concrete, narrative-rich, and emotionally nuanced representation in the later Dede Korkut tradition. From the perspective of code copying, identity-related codes such as resisting oppression, supporting the innocent, and rejecting illegitimate rebellion are transferred from *Dîvânu Lugâti't Türk* into the Dede Korkut Stories. In the latter, these codes are not merely preserved but also expanded through narrative strategies, symbolic actions, and culturally embedded practices.

In terms of competence and performance, the findings suggest that while the underlying linguistic potential of Turkish remains largely consistent, its performance becomes more developed and multifaceted over time. The transition from a brief proverb to an extended heroic narrative illustrates an enhanced ability to actualize linguistic and cultural potential. In the Dede Korkut Stories, cultural codes that are implicitly present in *Dîvânu Lugâti't Türk* are explicitly dramatized and reinforced through emotional engagement and moral judgment. This process reflects not only linguistic development but also the integration of folklore as a pedagogical medium through which values, identity, and communal memory are transmitted.

In conclusion, the comparative analysis of selected passages from *Dîvânu Lugâti't Türk* and the Dede Korkut Stories demonstrates the enduring power of Turkish cultural codes and the central role of language in shaping and sustaining cultural identity. Both works, despite their differing forms and historical contexts, testify to the continuity of core values and the gradual enrichment of linguistic expression. By combining linguistic theory with folklore analysis, this study highlights the importance of interdisciplinary approaches in understanding foundational texts. Future research may further explore how cultural codes migrate, transform, and persist across time, thereby deepening our understanding of the relationship between language, culture, and identity in Turkish tradition.

Keywords: cultural codes; linguistic analysis; *dîvânu lugâti't türk*; dede korkut; folklore; turkish cultural identity

Giriş

Milletlerin kimlik oluşumlarında tarih, gelenek, dil, din, sanat gibi temel faktörlerin şekillendirici olduğu bilinmektedir. Bahsi edilen temel etkenler kadar edebiyatın da kimlik oluşturmada merkezi bir role sahip olduğu bilinmektedir (Alver, 2006: 32). Dolayısıyla edebiyatın ait olduğu milletlerin kimliğini yansıtacağı da açıktır. Türk milletinin edebiyat bağlamındaki kimlik

oluşumu ve yansımalarının izlerine, Türk milletinin bilinen ilk yazılı eserleri olan Orhon yazıtlarından başlayarak yakın edebiyat tarihimizdeki yapıtlara kadar birçok eserde rastlanabilecektir. Türk millî kimliğini şekillendirmeleri; kimlik kodlarını, kültürü, tarihi ve yaşayış biçimini yansıtmaları bakımından olağanüstü derecede zengin olan Dîvânü Lugâtî't Türk (DLT) ile Dede Korkut (DK), Türk edebiyat tarihinin İslamiyet'e geçiş dönemi eserleridir. Bu zenginlikleri üst düzeyde temsil etmeleri nedeniyle söz konusu yapıtlar, çalışmanın inceleme nesneleri olarak belirlenmiştir. Bu yapıtlar hakkında kısaca bilgi verilmesi, yazının anlamlı bir zemine oturtulabilmesi açısından önemlidir. Kaynağa yönelik okumalardan hareketle; DLT Kaşgarlı'nın da tabiriyle, "Cihan güneşinin Türk burçları üzerine doğduğu" yani Türk milletinin ve devletlerinin tarih sahnesinde güçlü, etkili olduğu bir dönemde (11. yy) kaleme alınmıştır. Eserin oluşturulma amacı ise diğer milletlerin, bahsi edilen baskın güce sahip olan milleti (Türk milletini) anlayabilmeleri ve onlara dertlerini anlatabilmeleri için Türk dilinin öğretilmesiyle ilgilidir. Eserde dil öğretiminin gerçekleştirilmesinde hedef dilin; ait olduğu milletin kültürü, düşünüş ve yaşayış biçimi gibi birçok özelliğiyle desteklenerek aktarıldığı görülmektedir. Açıkçası eser, dilinin öğretilmeye çalışıldığı milleti oluşturan birçok unsura dair veriler barındırmaktadır (Kaşgarlı Mahmut; Çev.: Atalay: 2021). Üzerinde gerçekleştirilen okumalardan hareketle DK'nin da Oğuz Türklerinin yaşayış biçimlerini, inanışlarını, kültür, gelenek, dil gibi birçok kimlik kodlarını zengin bir biçimde ayrıntılarında aktaran bir eser olduğu görülmektedir (Gökyay, 2018). Bu eser ise Türk milletinin temel özelliklerini yansıtmaları bakımından oldukça zengindir. Leyla Karahan'ın bu iki yapıtı, Türk dilinin baş yapıtları, "anıt eserler"i içerisinde tanımladığı, konumlandığı görülmektedir (Karahan, 2020: 38). Yazının çevresinde şekillendirileceği Türk milletinin belirlenen temel yapıtları; içeriklerinin zenginliği, sundukları verilerin çokluğu ve yukarıda sayılan birçok özellikleri açıkça ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koydukları için farklı disiplinler tarafından, farklı yönlerden ele alınarak çok sayıda incelemeye tabi tutulmuşlardır. Çalışmada belirlenen eserlere yönelik inceleme dilbilim kavram ve uygulamaları üzerinden gerçekleştirileceği için bu eserlere yönelik farklı dilbilimsel inceleme örneklerinden bahsetmemiz uygun olacaktır. Dilbilim bağlamında, bu eserlerden DLT'nin dil öğretimine yönelik olması sebebiyle içerdiği öğretim metotlarının dilbilime uygunluğuna ve ayrıca dilbilim tarihi yönünden önemine ilişkin birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Bu yapıtın içerisinde bulunan atasözleri, deyimler, türlü adlar, ekler gibi türlü öğelere dair gerçekleştirilen çeşitli dilbilim çalışmalarına da çokça rastlanmaktadır. Barındırdıkları özellikler ve bu özelliklerin bugüne yansımalarına dair araştırmalar da olmakla birlikte eser üzerine yapılan incelemelerin tümüyle ortaya koyulması başka bir araştırma konusu olacağından bu kadar örneğin yeterli olacağı düşünülmektedir. DK üzerine yapılan incelemelerin genellikle metin dilbilim çerçevesinde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Bunun yanında eserdeki kelimelerin günümüze yansımalarına dair çalışmalara da rastlanmıştır. Hatta iki eserin bir araştırma kapsamında, barındırdıkları kelimelerin günümüze

yansımasına yönelik bir araştırmaya konu edildiği de görülmüştür. DLT’de bulunan Oğuzlara ait kelimelerin DK’deki durumuna dair bir çalışmada da iki eserin birlikte incelendiği tespit edilmiştir. Bu “*anıt eserler*”in çeşitli yönlerden her seferinde daha da ayrıntılı bir şekilde incelenmesi; oluştukları sistemin, Türk millî kimliğinin ve özelliklerinin daha iyi, daha farklı boyutlarıyla detaylı bir biçimde ortaya çıkarılması ve dolayısıyla daha iyi anamlandırılabilmesi için önemli görülmektedir.

Bu yazı kapsamında; iki eserin temel yapılarının, aralarındaki ortak noktaların, barındırdıkları kültür, kimlik ve düşünüş biçimlerine dair kodların ve bu kodların iki yapıt arasındaki aktarımlarının (iki eser içerisinden seçilecek kesitler üzerinden) belirlenmesi amaçlanmaktadır. İfade edilen incelemelerden elde edilecek verilerden hareketle de verileri aktarmadaki yeterliliği açısından Türk dilinin tarihî süreç içerisindeki gelişimi saptanmaya çalışılacaktır. Bu amaçlara ulaşmada dilbilimin kavram ve yöntemlerinden yararlanılacaktır. Bu çalışma; iki yapıt arasındaki doğal bağların anlam çerçevesinde ortaya koyulması ve Türk milletinin dil, kültür, kimlik, düşünüş biçimi gibi özelliklerinin ilgili tarih içerisindeki aktarım ve gelişimlerinin betimlenebilmesi açısından önem arz etmektedir.

DLT ve DK adlı eserlerin içeriklerinin büyüklüğü sebebiyle bu eserlerin içerisinden birbirlerine yönelik çağrışım güçleri yüksek olan ve bu vesileyle araştırmanın uygulanmasını kolaylaştıracak iki kesitin belirlenmesi uygun görülmüştür. Bu sebepten dolayı araştırmanın inceleme nesnelerini, bahsi edilen iki eserimizin içerisinden aynı ana fikri ve kültürel öğeleri aktarıyor olmalarına dikkat edilerek seçilmiş iki kesit oluşturmaktadır.

Kesitlerin belirlenmesi, adı geçen eserlerin taranması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Belirlenen kesitlerin çalışmanın amaçlarına hizmet edebilmeleri gözetilerek aynı ana fikri yansıtacak işlevde olmasına dikkat edilmiştir.

Yöntem

Divanu Lugati’t Türk’ten Seçilen Kesit

DLT’nin sözlük ve dil öğretim kitabı işlevlerine sahip olmasından dolayı içerisinde bulunan metinler genellikle Türk milletinin tarihi, dili, kültürü gibi konuları aktaran amaçlanan öğretimi destekleyecek türde ve açıklayıcı-bilgilendirici nitelikteki yazılardır. Fakat eser dikkatli incelenirse yine öğretimin desteklenmesi amacıyla, kelimelerin kullanıldığı bağlamlara örnek olması açısından bazı atasözleri gibi Türk millî kimliğini, kültürünü yansıtan söz varlığı öğelerinin ve destansı anlatılar öyküleyici nitelikteki kesitlerin de sunulduğu gözlemlenebilmektedir. Bizim bu eserden seçtiğimiz kesit ise, “kökegün ” (Gök sinek) maddesi altında, bu kelimenin bağlamda kullanımına örnek olması açısından verilen Türk milletinin tarih boyunca taşıdığı içler acısı özelliklerinden birini betimleyen

bir sav ve Kaşgarlı Mahmut'un bu sava yönelik açıklamasından (açıklama savın yorumlanmasında destek olarak kullanılacaktır, asıl kesit savdır) oluşmaktadır. Sav ve Kaşgarlı'nın açıklaması şu şekildedir: "İkki bogra igeşür, otra kökegün yançılır. İki boğa çarpışır aralarında gök sinek ezilir (Bulut, 2016: 101).", "Bu sav, iki beyin çarpışarak arada halkın ölmesi, ezilmesi halinde söylenir." (Kaşgarlı Mahmut; Çev.: Atalay, 2021: I. cilt/cilt II: 287).

Dede Korkut'tan Seçilen Kesit

DK, Oğuz Türklerinin yaşayış biçimlerini, hayatlarına önemli ölçüde tesir etmiş olayları hikâyeye edici bir biçimde anlatırken Türk kültürü ve millî kimliği hakkındaki önemli özellikleri de hikâyelerin anlatımındaki ayrıntılarla aktarmaktadır. Bu parçadan seçtiğimiz kesit, DLT'den aldığımız kesitle arasında yüksek çağrışım niteliği bulunan "Dış Oğuz'un İç Oğuz'a (Aruz'un Kazan Han'a) Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boyu"ndan alınmıştır. Bu parçanın uzunluğu hasebiyle, parçayı temsil gücünün kuvvetli olduğunu düşündüğümüz; olayın özeti niteliğindeki bir kesitin alınması tarafımızca uygun görülmüştür. Aldığımız kesit aşağıdadır:

"Dış-Oğuz beyleri (Aruz) size asi olmuşlar, bilemedik. Mushaf getirdiler, "Biz Kazan'a asi olduk, sen de bize katıl." dediler. And içtiler. Beyrek ekmeğini çiğnemedi, onlara katılmadı. Dayın namert Aruz kızdı, Beyrek'i oturduğu yerde kılıçladı, bir uyluğunu düşürdü. Sen sağ ol hânım, Beyrek hakka ulaştı." (Gökyay, 2018: 230).

Verilerin Analizi

Belirlenen veri kaynaklarının analizi, içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilecektir. İçerik analizi, eldeki verilerin kavram ve temalar dairesinde bir araya getirilip okuyucuların anlayabileceği biçimde düzenlenip yorumlanması şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 127). Bu çalışmanın amacına ulaşmada içerik analizi yöntemi bazı dilbilim kavramları temel alınarak uygulanacaktır. Bu incelemeyi daha anlamlı kılmak adına, amaca ulaşmada ve içerik analizinde en doğru incelemelerin gerçekleştirilmesine olanak sağlayacak dilbilim kavram ve metotlarının belirlenmesinin gerekliliği ortadadır.

Araştırmanın amacına ulaşılmasında uygun görülen kavramlar şöyle sıralanabilecektir: Dil-söz, dizi-dizim, sözdizimi düzeyinde kod kopyalama, edim-edinç. Belirlenen kavramlardan anlaşılacağı üzere çalışmanın inceleme metodu da yapısalcılık dairesinde şekillendirilmiştir. Bahsedilen kavramlardan ilk ikisi olan dil-söz ve dizi-dizim karşılıkları yapısalcılığın ilk evresinde Saussure tarafından ortaya atılan dil inceleme araçlarıdır. Klasik yapısalcılık olarak da adlandırılan bu evrede gerçekleştirilen incelemeler, somut dil verilerinden hareket ederek bu verilerin oluştukları temel yapıyı, yapıların kapsayıcı evrenlerini bulmaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Yapısalcı incelemeler aslında yapıyı kendisi için ve kendi zamanında yani eşzamanlı olarak incelemektedir

(Tüfekçi, 2003: 52). Bu bakımdan kullanılacak dilbilimi kavramlarının bazı kurallarının kesitlere yönelik birbirleriyle ve tarihsel sürecin de ele alınarak gerçekleştirilmesi hedeflenen incelenmeleri desteklemediği görünmektedir. Fakat belirlenen kavramların çalışmamızın amacına hizmet etmesi adına yapısalcılığın bahsedilen kuralları çalışmamıza göre esnetmiş ve yalnızca inceleme usullerinden yararlanılmıştır. Dil-söz ve dizi-dizim kavramları araştırmamızın ilk iki amacı olan kesitlerin temel yapılarının belirlenmesi ve birbirleriyle ilişkilerinin ortaya koyulmasında işe koşulmuştur. Bu incelemelerle ortaya çıkarılan bulgular (kesitlerin dili, sözü kendi içlerindeki ve birbirleri ile olan anlam ve işlev ilişkileri), sözdizimi düzeyindeki kod kopyalaması ve edim edinç kavramlarıyla gerçekleştirilecek olan analizler için inceleme nesnesi işlevindedir. Yararlanılacak son iki kavramdan birincisi olan sözdizimi düzeyindeki kod kopyalamasıyla yapılacak incelemede, ilk incelemelerde elde edilen bulgular daha da derinlemesine incelenmiş ve sıradaki amaçlarımızdan kültürel kodların ve kesitler arasındaki aktarımlarının tespitinde kullanılmıştır. Kod kopyalaması kavramı, Lars Johanson tarafından ortaya atılan bir kavram olmasıyla birlikte kültürler, diller arası kod aktarımlarını ifade etmektedir (Johanson; Çev.: Demir: 2007: 10). Kod kopyalamasının düzeyinin sözdizimi olarak belirlenmiş olmasıyla sözdizimi kavramı da açıklanmalıdır. Bu açıklama için kaynak alınacak kişi ise sözdizimini dilbilimde gündeme getiren Noam Chomsky'dir. Gerçekleştirilecek incelemeler tamamen anlam ve işlev odaklı gerçekleştirilecek dilbilgisi boyutu ise yalnızca anlam ve işleve hizmet etmesi koşuluyla ele alınabilecektir. Dolayısıyla sözdiziminin de Chomsky'e göre dilbilgisi boyutunda olmayıp daha genel bir tanımının belirlenmesi ve incelemelerin bu tanım üzerinden gerçekleştirilmesi uygun bulunmuştur. Bu bağlamda sözdiziminin milletlerin farklı düşünüş biçimleri, dünya görüşleri ve yorumlamaları olarak ele alınması gerektiğine kanaat getirilmiştir. Kesitler arasındaki kültürel kodlar, düşünüş biçimleri, dünya görüşü aktarımları bu bağlamda incelenmeye alınmıştır. Edim-edinç kavramlarının kullanımı da Türk dilinin temel yapıyı yansıtmaya düzeyi üzerinden kesitlerin içerisinde bulundukları dönemler içerisindeki gelişimin ortaya koyulması ile ilgilidir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda incelemelerin; modern dilbilimin ilk evresi olan, yüzey yapıya odaklanmaktan derin anlamları aksatan klasik yapısalcılık ile derin yapılara daha çok önem veren Chomsky'nin en büyük temsilcisi olduğu bilimsel dilbilimin ikinci evresi (Tüfekçi, 2003:52) olmak üzere iki bakış açısından da yararlanarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda verilerin analiziyle ilgili belirttiğimiz kavramların uygulanmasına dair genel çerçeve betimlenmeye çalışılmıştır. Kesitlerin incelenmesinde her dilbilim kavramının uygulanmasına ilişkin özel yol haritaları, yapılan incelemeleri daha anlamlı kılmak adına bulgular kısmındaki ilgili başlıklar altında detaylı olarak ele alınmıştır. Verilerin analizi, başlıklar altında çizilen özel yol haritaları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Kesitlerin Dil-Söz Bağlamında İncelenmesi

Belirlenen kesitlerin dil-söz ilişkileri bağlamında incelenebilmesi için gerekli kavramların kısaca tanımlanması gerekmektedir. Sözü edilen gereksinimi karşılayabilmek adına bu kavramları tanımlayacak olursak; dili, bakış açısıyla da ilgili olarak irdelenen yapının temelini oluşturan en genel bütünlük, kapsayıcı evren ve tüm parçaları içerisinde barındıran sistem olarak ifade etmek mümkündür. Saussure'de dile karşılık gelen bu kavramın Chomsky'nin derin yapı, edinç kavramlarıyla bağlantılı olduğunu da söylemek gerekir. Söz, tüm yapıları barındıran bütünün yani dilin dışı vurumu, özgün bir biçimde icra edilmesi ve yeterli olunabildiği düzeyde ifade edilmesi olarak tanımlanabilecektir (Badem, 2019: 16). Sözlerin, dil hakkında da fikir sahibi olmamızı sağlaması bakımından Chomsky'nin edim ve yüzey yapısı ile ilişkili olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki kavram ve tanımlardan hareketle belirlenen metin kesitlerinin incelenmesinin tutarlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için kesitler belirlenirken aralarında işaret ettikleri ana düşünceler bakımından ortak bir noktada birleşebilir olmalarına özen gösterilmiştir. Konuya dair araştırmalar incelendiğinde; yapısalcı incelemelerin gözle görülen yapıdan yani sözden yola çıkarak bu yapının temelinde yatan asıl sistemin yani dilin ortaya çıkarılmasını amaçladığını ve bu işlemin, *“dayanışık bütünden kalkarak bu bütünün kapsadığı öğeleri çözümlemek yoluyla”* (Bircan, 2015: 51/60) gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında ortak ana fikirlere sahip olarak seçilen kesitlerden, görünümünden yani sözlerden yola çıkılarak işaret ettikleri temel yapıyı yani bu sözlerin biçimlenmesinin temelindeki dil, ana hatlarıyla ortaya çıkarmaya çalışılacaktır. İlk olarak Kaşgarlı'dan alınan sözü irdeleyerek temelindeki sistem betimlenecek, ardından da DK'den alınan kesit aynı bağlamda değerlendirilerek barındırdıkları ortaya konacaktır. Son olarak da iki kesitin karşılaştırması yapıp birleştikleri dil, temellerinde yatan sistem tasvir edilecektir.

Gerçekleştirilen incelemeler kesitlerin anlam ve işlevlerine yönelik olduğundan Kaşgarlı'dan alınan kesitin günümüz Türkçesine çevrilmiş haliyle çalışılacaktır. Fakat çevrilen bir kelimenin daha farklı bir anlamının tespit edilmesi dolayısıyla dile ulaşmada yararlı olacağını düşünülen bir tahlilin gerçekleştirilebilmesi adına bu kelimeyi (Bogra) eserin de yazılmış olduğu, dönemin Türkçesindeki (Hakaniye - Karahanlı Türkçesi) haliyle incelenmesi uygun görülmüştür. Bahsedilen inceleme anlam ile ilgili olduğundan konuyu destekleyici nitelikte olacaktır. Bu incelemeden önce kesitimizin öğelerinin birbirleriyle olan anlamlı ilişkileri, işlevleri ve oluşturdıkları çağrışımlar bakımından tahlil edilmesi dilin ortaya çıkarılabilmesi için gereklidir. Diğer incelemeler de bu ilk incelemeyle birlikte dilin, temel sistemin tasarlanmasını destekleyeceklerdir.

“İki boğa boğuşur, arada gök sinek ezilir.” Şeklindeki kesit, biri işteş (boğuşur) biri geçişli, edilgen (ezilir) olmak üzere iki fiilden, sayı belirten sıfat tamlamasından oluşan içerisinde iki fail barındıran bir öznenen (iki boğa), bir yer tamlayıcısı (arada) ve bir de etkilenenden, nesneden (gök

sinek) oluşmaktadır. Bu tümceyi, “iki boğanın boğuşma işini gerçekleştirmesinden dolayı olarak etkilenen gök sinek, neye uğradığını bilmeden, farkında olunmaksızın eziliyor” şeklinde açıklamak yerinde olacaktır. Tümcede geçen eylemlerin, bütünü ve diğer öğelerle olan anlam ilişkilerinden hareketle aktardıkları duygu ve düşüncüyü bilişsel olarak ifade etmekten daha çok duyuşsal olarak yansıttıkları sezilmektedir. Örneğin parçada geçen, “Boğuşmak” eyleminin birbirleriyle kavga etmek, birbirlerine zarar vermek gibi bilişsel yansımalarından ziyade bu eylemin vahşiliğini, bu vahşiliğin doğurduğu zalimliği hissettiren duyuşsal yön ağır basmaktadır. Yine “ezilmek” fiilinde, edilgen olarak kullanımından hareketle, önemsenmeyen, hor görülen, farkında bile olunmayan yapısı ve bunun yanında “ezilmişlik” kavramını da çağrıştırmasıyla etkilenenin (gök sinek) masumluk ve mazlumluğunu yansıtıcı duyuşsal işlevler algılanmaktadır. “Ezilmek” fiili, durumun acımasızlığının, üzüntünün yansıtılması bakımından da etkilidir. “Boğuşma” işini gerçekleştiren öznelimiz (boğalar) ise bu fiilin çağrıştırdığı duyuşsal anlamlardan hareketle vahşeti, zulmü sembolize etmektedir.

İncelemede izlenecek yol açıklanırken bahsedilen “bogra” kelimesinin içerisinde bulunduğu döneme ait anlamsal incelemesi, yukarıda bahsedilen zalim tipine yönelik çağrışımları destekler niteliktedir. Bu kelimenin Kaşgarlı’nın dizinindeki anlamı bu görüşü pek de desteklememektedir. Kaşgarlı’ya göre “bugra” kelimesi, “*her hayvanın aygırı; boğa, deve aygırı*” şeklinde tanımlanmıştır (Kaşgarlı Mahmut, Çev.: Atalay, 2021: II. cilt: 100). Aygır, damızlık hayvan saldırgan olabilir; fakat bu zalimliği ve vahşiliği bir derecede desteklemektedir. Bu savımızı destekleyen asıl veriye aynı dönemde yaşayıp aynı dili kullanan Balasagunlu Yusuf’un Kutadgu Bilig’inde rastlanmaktadır. Kutadgu Bilig’de geçen ve Yaşar Çağbayır tarafından “buğra” şeklinde çeviri yazısı yapılan bu kelime bulunduğu bağlam içerisinden günümüz Türkçesine “*Vahşi*” olarak aktarılmıştır (Yûsuf Has Hâcib, Çev.: Çağbayır, 2019: 163). Kanaatimizce bu delil öznelin vahşiliğini ve zalimliğini desteklemekte yeterlidir. Nesnemizin yani boğuşma ve ezilme eylemlerinden ve bu eylemleri gerçekleştiren zalim, vahşi huylu öznelardan payını alan gök sineğin, bu bağlam içerisinde “mazlum” tipini karşıladığı anlaşılmaktadır. Nesnemizi niteleyen “gök” sözcüğünün, Gök Türkler döneminde yer-yön adlarında, “Gök Türklere dost olan doğuyu” işaret ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bunun yanında kelimenin “Gök Tanrı”, “Gök Türk”, “Gök Oğuz” gibi kullanımlarda, “yüceliği, birliği, dirliği ve canlılığı” da simgelediği görülmektedir (Durbilmez, 2018:64/73). Sözcüğe dair zikredilen bilgiler doğrultusunda, nesnenin “dost” olarak ve “yücelikle” nitelendirilmesiyle kesitteki canlılığın varlığı sezilmektedir. Sözcük diğer veriler (birlik, dirlik, canlılık) doğrultusunda nitelendirilirse; bağlam içerisinde ele alınan çatışmanın, birlik ve dirliği sembolize eden nesnemizin bu özelliklerini yitirmesine sebep olduğu çıkarımı yapılabilecektir. Açıkçası nesnenin temsil ettiği asıl etkilenen konumundaki halkın birlik ve dirliğinin, bağlamda ele alınan iktidar çatışmaları sebebiyle yitirildiğinin aktarıldığı anlaşılmaktadır. Son olarak bu sıfatı “canlılık” boyutunda ele alırsak da

nesnenin ezilmesi vakasının acımasızlığını destekleyebileceğini söyleyebiliriz. Tüm bu yargılardan hareketle bu kesitin, Türk milletinin düşünce sistemine etkili bir şekilde seslendiği görülmektedir. Bu kesit genel anlamda, Türk milleti arasında zamanında vuku bulmuş içler acısı olayları gözler önüne sermekte ve bu yolla da yanlış yönlerin farkına varılıp düzeltilmesi yönünde bir serzenişi bildirmektedir. Kaşgarlı kesit hakkındaki açıklamasında kesitteki özneler yerine beyleri, nesne yerine masum halkı koymaktadır. Buradaki beylerin çatışması durumundan da Türk milletinin her devrinde ve her kesiminde rastlanan liderlik vasfının ortaya çıkardığı biat edememe ve başıbozukluğun kesitte olumsuz bir özellik olarak ele alındığını gözlemleyebilmekteyiz. Kaşgarlı tarafından nesnenin, “halk” olarak yorumlanması ise yine masumluğu sembolize etmesi açısından yapılan değerlendirmelerle örtüşmektedir.

DLT'den alınan kesit kısa olduğundan cümlelerin tüm öğelerini değerlendirme yoluna gidilmiştir. Fakat DK'den alınan kesit nispeten uzun olduğundan ve içerisinde ince detaylar barındırdığından bu kesitin tüm öğelerini incelemek yerine içinde bulunduğu bağlamdan da yararlanarak sözce ve tümceler üzerinden değerlendirmelerde bulunmanın bu kesitin temelindeki sistemin, dilin açığa çıkarılmasında fayda sağlayabileceği düşünülmüş ve bu tarzda bir inceleme yolu benimsenmiştir. Bahsi edilen ayrıntıların işlenmemesindeki bir başka sebep de sözdizimi düzeyindeki kod kopyalama, dizi dizim ve gelişim edinci bağlamlarında bunlardan faydalanılacağı için tekrara düşülmesinin önüne geçilmesiyle ilgilidir.

DK'den alınan kesitin cümlelerini dile, oluşturulduğu temel sisteme dair yansıttıkları bağlamında değerlendirmeye çalışacak olursak; “Dış-Oğuz beyleri size asi olmuşlar, bilemedik.” tümcesinde belirtilen “Dış-Oğuz beyleri” aslında Aruz'u temsil etmektedir. Bağlam bütünüyle incelendiğinde asi olan ve diğer beyleri kışkırtan Aruz'dur. “Biz Kazan'a asi olduk, gel sen de bize katıl dediler, and içtiler.” Tümcesinde geçen “Kazan” İç-Oğuzların hanı, beyidir. Bağlam bütünü incelendiğinde Dış-Oğuz beyleri (Aruz) Kazan'a yağma geleneğini bozduğu için asi olmuştur. Bu bakımdan Kazan töreyi bozmuş suçlu bir bey olarak görülmektedir. “Beyrek emeğini çiğnemedi, onlara katılmadı.” tümcesinden, bağlamdan da yararlanarak Kazan'a asi olan Aruz'un Beyrek'i hileyle yanına, asi olmaya davet ettiği ve Beyrek'in bunu reddettiği anlaşılmaktadır. “Dayın namert Aruz kızdı, Beyrek'i oturduğu yerde kılıçladı, bir uyluğunu düşürdü.” cümlesinde Aruz'un Beyrek'e vahşice saldırdığı, zarar verdiği görülmektedir. Bu durumdan Aruz'un da suçlu, zalim bir karakter olduğu çıkarılmaktadır. Son olarak, “Sen sağ ol hânım, Beyrek hakka ulaştı.” tümcesinden ve bağlamdan hareketle, oyuna getirilerek; kendine kurulan tuzaktan habersiz bir şekilde ve tüm masumiyetiyle arabulucu olarak Aruz'un yanına giden Beyrek'in Aruz tarafından zalimce katledildiğini görmekteyiz. DK'den alınan bu kesitte özet olarak; töreyi çiğneyen suçlu bir bey

(Kazan) ve buna asi olan zalim bir beyin (Aruz) savaşında tüm masumluğuyla arada kalıp katledilen bir kahramanın (Beyrek'in) öyküsü, sitem ve elemle anlatılmaktadır.

Sonuç olarak kesitler karşılaştırıldığında; iki kesitin de suç ve zulüm odaklarının çatışmalarının arasında kalan masum canların, mazlumların bu hengâmede zulme uğradıkları, arada kalarak yok oldukları yönünde bir ortak içerik barındırdıkları ortaya çıkmıştır. Tüm bu verilerden yola çıkılarak bu iki kesitin temelini oluşturan yapı, dil: “Birbirine düşman olan ihtiraslı, suçlu, vahşi, zalim gibi niteliklere sahip iki otorite, iktidar figürünün birbirleriyle çekişmeleri, savaşmaları ve bu gibi savaşlarda günahsız, suçsuz canlıların zarar gördüğü, yitirildiği konusundaki üzüntü ve serzenişler.” olarak tarif edilebilir. Belirlenen kesitler ise ana hatlarıyla yukarıda verilen bütünün, dil yapısının iki farklı icrası, dışa vurumu yani sözü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kesitlerin Dizi-Dizim Bağlamında İncelenmesi

Başlık kapsamında yapılacak incelemedeki gerekliliğinden hareketle dizi-dizim kavramlarını kısaca tanımlayacak olursak; dizim, bütünü oluşturan parçaların bütünü ve diğer parçalarla, ögelerle kurdukları anlam ve işleve yönelik ilişkilerle ilgilidir. Dizi ise, dizimde bahsedilen parçaların, yani bütünü oluşturan ögelerin ya da bütünün başka bir parça veya bütünüle eş işlevli olmasıyla ilgilidir (Onan, 2012: 240). Kısacası dizi, aynı işi görebilecek farklı ögelerle ilgilidir. Dil-söz karşılığında, görülen yapıdan hareketle sistemin saptanması amaçlanmakta ve bu kavramların işlevi, sistem ve dışa vurumuyla ilgiliyken dizi-dizim kavramları, bu sistem ve dışa vurumların ve bunların ögelerinin çağrıştırdıkları yani eş işlevli oldukları diğer parça veya bütünlere ilişkileri, içerisinde bulundukları bağlam ve bu bağlamın içerisindeki diğer ögelerle ilişkilerinin incelenmesiyle ilgilidir. Dışa vurumlardan, sözlerden dile ulaşmada dizi-dizim bağıntılarından da yararlanılmaktadır. Çünkü dizi-dizim ilişkilerinin incelenmesi parçaların ve bütünlere çeşitli ilişkileriyle anlam ve işlevlerini ortaya çıkarmaya yaramaktadır.

Yukarıdaki açıklamalarda bahsettiğimiz gibi yeri gelmediğinden bahsetmesek de iki kesitin yani sözlerin incelenip oluştukları temel yapılarının, dillerinin belirlenmesinde dizisel ve dizimsel bağıntılardan faydalanılmıştır. Dil-söz ilişkisi başlığı altında istenen yapıyı ortaya çıkarmak için kesitler önce dizimsel ilişkileriyle incelenmiş sonra da kesitlerin ve içerisindeki ögelerin birbirleri arasındaki eş işlevlileri, oluşturdıkları çağrışımlar yani dizisel ilişkileri ele alınmıştır. Bu sebeple kesitler ve içerikleri tekrar dizi-dizim bağıntıları açısından incelenmeyecek dil-söz bağlamında ortaya koyulan ayrıntılı verilerden, dizi-dizim ilişkilerini ortaya koymak amacıyla yararlanılacaktır. Yazımızın konusunu oluşturan tüm inceleme maddeleri birbirleriyle bağlantılı olduğun için dil-söz kapsamındaki detaylı incelemeler; kod kopyalama, dilimizin tarihî süreç içerisindeki gelişim edincini saptama üzerine gerçekleştireceğimiz incelemeler ve bu aşamadaki dizi-dizim ilişkilerinin incelenmesinde daha az kelime sarfiyatına vesile olacaktır.

Kesitlerin dizi-dizim ilişkilerinin incelenmesi, bu başlık altındaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, dil-söz kapsamında elde edilen bulgulardan yararlanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu inceleme, kesitlerin birbirleriyle ve içinde bulundukları sistemle olan ilişkilerinin yanı sıra, her bir kesitte yer alan öğelerin kendi aralarındaki dizimsel ilişkilerinin ve iki kesitteki öğelerin eş işlevlilik durumlarının (dizisel ilişkiler) ortaya konmasını amaçlamaktadır.

Kesitlerin birbirleriyle ve sistemle olan ilişkilerinde farklı bakış açılarından hem dizi hem de dizimsel bağlantılarının olduğu gözlemlenmektedir. Dilin sözler toplamı olması açısından kesitlere bakacak olursak (Bircan, 2015: 51): Dil-söz başlığı altında ortaya çıkardığımız dile işaret eden, bu dilin dışı vurumu, özgün icrası olan her ayrı sözle birlikte DK'den ve DLT'den aldığımız kesitlerin bahsedilen dilin tezahürü olması dolayısıyla dizimsel ilişki içerisinde bulundukları görülmektedir. Bir diğer bakış açısıyla; dili yansıtmaları açısından iki kesitin birbirleriyle eş işlevli oluşları aralarındaki dizisel bağlantıyı gözler önüne sermektedir. Kesitlerin ayrı ayrı kendi içlerinde incelenmesi konusunda dil-söz kapsamında elde edilen bulgular hatırlatılacaktır. DLT'den alınan kesitin dizimsel ilişkileri incelendiğinde, kesit bütünlüğüyle bağlantılı olan öğelerin (iki boğa, boğuşmak, arada, gök sinek, ezilmek) birbirleriyle kurdukları ilişkiler dikkat çekmektedir. Bu ilişkilerden hareketle, “iki boğanın vahşice boğuşmaları ve bu boğuşmadan dolayı olarak etkilenen gök sineğin neye uğradığını anlamadan, farkında olmaksızın ezilmesine yönelik keder ve sitemin yansıtılması” biçiminde bir açıklama yapılabilir.

DK'den alınan kesit kendi içinde dizimsel olarak incelendiğinde ise, kesit bütünüyle bağlantılı olan öğelerin (Kazan, töreyi bozma, Aruz, asi olma, Beyrek, asiliğe davet, reddetme, Aruz tarafından katledilme ve buna duyulan üzüntü ve sitem) belirgin bir anlam örgüsü oluşturduğu görülmektedir. Bu öğelerin birbirleriyle ve bütünle olan dizimsel ilişkileri, “töreyi bozan suçlu bir bey (Kazan) ile ona asi olan zalim bir beyin (Aruz) çatışmasında, tüm masumluğuyla arada kalan bir kahramanın öyküsünün sitem ve üzüntüyle anlatılması” şeklinde genel bir çerçevenin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Kesitler öğelerinin eş işlevlilik, dizisel bağlam açısından incelendiğinde; kesitler (sözler) ve sistem (dil) dâhilinde üstlendikleri görevler bakımından; vahşi, zalim, suçlu gibi nitelikleriyle otorite, iktidar figürlerini karşılayan DLT'deki “iki boğa” ile DK'deki “Kazan ve Aruz”un eş işlevli olmalarıyla dizisel ilişki içerisinde bulundukları anlaşılmaktadır. İşlevsel olarak birbirlerine karşı düşmanlık barındırma, kin besleme, çatışma, karşı olma gibi anlamları barındırması açılarından DLT'deki “boğuşmak” eylemi ile DK'deki “asi olmak” eylemleri eş işlevli sayılabilecektir. DLT'de “arada”, DK'de “oturduğu yerde” şeklinde geçen, nesnenin etkilendiği yeri belirten öğelerin; nesnelerin tepkisizliğini, önemsenmemesini, düşüncesizce katledilmelerini ve masumiyetlerini yansıtmaları bakımından eş işlevli (dizisel ilişkide) oldukları görülmektedir. DLT'de yer alan “gök sinek” ile DK'de bulunan “Beyrek” karakterinin, masumiyet, bilinçsiz olmak,

suçsuzluk, saflık bakımlarından aynı olmaları dizisel bağlantı içerisinde olduklarını göstermektedir. Sinek nesnesinin “gök” sıfatıyla nitelendirilmesi ve Beyrek’in bağlam içerisinde yiğit olarak nitelendirilmesi de üzerlerine atfedilen “yücelik” niteliğini çağrıştırmasıyla dizisel ilişkiye işaret etmektedir. Bu sıfatların eş işlevli olarak görülebilecek bir diğer özellikleri de kesitlerin mazlum tarafına meyleden yanlılığını ortaya koymalarıdır. Son olarak; üzüntüyü, etkilenenlerin mazlumluğunu ve masumluğunu, sitemi, vahşeti ve zulmü sembolize etmeleri, çağrıştırmaları bakımından, DLT’deki “ezilmek” fiili ile DK’deki “kılıçladı, hakka ulaştı” fiillerinin dizisel ilişki içerisinde oldukları görülmektedir.

Özetle; yukarıda dizimsel bağlamda incelenen kesitlerin birbirleriyle ve bütünle ilişkileri irdelenerek çağrıştırdıkları derin anlamlar ortaya çıkarılmış ve bu derin anlamlardan yararlanılarak iki kesitin arasındaki eş işlev, dizisellik bağları kurulmuştur. Kurulan bağlar göz önüne getirildiğinde iki kesitin bütünüyle ve içerdikleri tüm öğelerle çok kuvvetli dizisel ilişkilerinin bulunduğu saptanmıştır. Bu görünüm de bizi, aynı millî kültür (Türk millî kültürü) dairesinde gelişen bu iki kesitin tek bir olay kaynaklı ortaya çıkmış olabileceği kurgusuna itmektedir.

Kesitlerin Sözdizimi Düzeyindeki Kod Kopyalaması Bağlamında İncelenmesi

Kesitler arasındaki sözdizimi düzeyindeki kod kopyalamayı değerlendirebilmek için öncelikle kod kopyalama ve sözdizimi kavramları hakkında ön bilgilere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı giderme gayesiyle sözdizimi ve kod kopyalama kavramları şu şekilde gibi aktarılabilecektir: Kod kopyalama kavramı, Lars Johanson’un ortaya attığı dil ilişkileri bağlamının bir ürünüdür. Dillerin, milletlerin birbirleriyle etkileşime girmeleriyle aralarında çeşitli dilsel yapıların alış-verişleri kod kopyalamayla ilgilidir. Johanson bu alışverişleri gerçekleştiren grupları baskın ve zayıf kültürler olarak iki başlığa ayırmış baskın kültürden zayıfa doğru gelişen kod kopyalamasını “*ödüncleme*”, tam tersine gelişeni ise “*karişma*” olarak adlandırmıştır (Johanson; Çev.: Demir, 2007: 10). Johanson (2007) kod kopyalama düzeylerini ise en masumundan en vahimine şu şekilde tasnif etmektedir: Kelime düzeyindeki kod kopyalamaları, kelime üretimi düzeyindeki kod kopyalamaları ve sözdizimi düzeyindeki kod kopyalamaları. Kesitlerin incelenmesinde kıstas alınacak düzey sözdizimi düzeyi olduğundan kısaca sözdizimi kavramından da bahsedilmesi gerekmektedir. Çalışmanın gerektirdiği bağlamda sözdizimi kavramı Chomsky’e göre ele alınmıştır. Chomsky dili evrensel bir yapı olarak görür ve bu yapının her dilde aynı olduğunu savunur. Bu görüşe dair gelen yoğun eleştiriler sonucunda Chomsky her milletin kendine özgü olan dil özelliklerini açıklayabilmek ve kuramını bu bağlamda geliştirmek için “İlkeler ve parametreler” kuramını meydana getirir. Bu kuramda ilkeler dilin evrensel yapısını, parametreler ise her milletin bu kuralları kendi dünya görüşlerine göre yorumladığını, şekillendirdiğini ifade etmektedir. Parametreler, sözdiziminin her milletin kendine özgü biçimlendirilmesiyle ilgilidir (Özsoy, 1997: 11). Sözdizimi dil yapılarının kuruluş biçimidir ve

yukarıdaki anlatımdan hareketle ait olduğu milletin bakış açısına göre oluşmuştur. Sözdizimi, genel ve bizim faydalanacağımız anlamda içerisinde bulunduğumuz yaşam sistemi, bu sistemin içerisinde yer alan ögeler ve tüm bunların anlam ve işlev alanlarındaki ilişkilerinin bütünüdür. Her millet bu yapıyı kendi bakış açısına göre anlamlandırır. Sözdizimi düzeyinde kod kopyalama ise bir grubun başka bir gruptan dil kuruluşu, dünya görüşü, bakış açısı alma işidir. Bu düzeyde kod kopyalamaları gerçekleştiren bir grup kendi milli düşünüş biçimini kaybeder ve kodlarını kopyaladığı grubun, milletin esiri olur.

Bu başlık altında yapılacak incelemede milletten millete bir aktarım söz konusu değildir. İnceleyeceğimiz iki kesit aynı milletin iki ayrı dönemine aittir. İlgili kaynaktan, kod kopyalamanın yalnızca farklı milletlerin birbirleriyle alış-verişleri anlamına gelmediği, akraba diller arasında da gerçekleşebildiği anlaşılmaktadır. Fakat bizim kesitlerimiz bu kapsama da dâhil değildir. DLT'nin yazıldığı Türkçenin; Karahanlı-Hakaniye lehçesinin Çiğil, Karluk, Uygur lehçeleri temelli olduğu muhtemeldir (Karahan, 2014: 26). Bahsi edilen Türk topluluklarının hepsi birbirleriyle ve Oğuz Türkleriyle arabalık ilişkileri içerisinde. Hatta eserin yazıldığı devletin ana etnik grubunu oluşturduğu düşünülen Karlukların DK boylarını da içine alan Oğuzname'nin ilk bölümü olduğunu bildiğimiz Oğuz Kağan destanında Oğuz'un ordusunda bulunan bir bey olan atalarının, Oğuz Kağan tarafından taşıdıkları adla (Karluk) ve beylikle onurlandırıldığı görülmektedir. Bu da iki kesiti oluşturan iki ayrı çevrenin yakınlıklarını göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle iki kesitin dillerinin akraba dil sayılamayacağı, ancak bir dilin lehçelerini teşkil edebilecekleri çıkarılmaktadır. Bu sebeple farklı dil gruplarında gözlemlenen aktarımlar kıstas alınmayacak iki Türk topluluğu arasındaki ve özellikle tarihsel süreç içerisindeki kimlik kodu aktarımlarını tespiti çalışılacaktır. DK boylarının yazıya geçirilmeden önceki (sözlü gelenek) döneminin tarihi hakkında fikir sahibi olunamadığından hangi kesitin hangisinden etkilendiği bilinemeyeceğinden yazıya geçiş dönemleri esas alınacaktır. Daha eski tarihte yazıya geçirilmiş olan (DLT) kesitten daha sonraki dönemlerde yazıya geçmiş olan kesite (DK) yönelik, “bir düşünce biçimi, kimlik kodu, dünya görüşü yansıması, aktarımı olmuş mudur, olduysa bu aktarımların, kopyalamaların kesitteki yansımaları nelerdir?” şeklindeki sorulara yanıt aranmıştır. İncelemeler dizi-dizim bölümünde de yapıldığı gibi ilk tahlillerin bulgularından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle sözdiziminin milletlerin kendilerine özgü düşünüş biçimlerini yansıttığı ve dilin bir kimlik geliştirme bağlamı olduğunu da göz önünde bulundurulmalıdır. Düşünüş biçimlerinin kimlikle ve kimlik geliştirmekle olan bağlantısı, bizi önceki bölümlerde ana yapıları ortaya çıkarılan kesitlerin daha derinindeki kodlarının, düşünüş biçimlerinin ortaya çıkarılmasına ve bu kodların kimlik geliştirmedeki rollerinin araştırılmasına itmektedir. İncelemeler bu bilgilerden yola çıkılarak iki kesitin dilinde yani temelinde yatan kimlik kodlarının ve birbirlerine aktarım düzeylerinin

irdelenmesine ve tespit edilen verilerin kimlik geliştirmedeki rollerinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar bağlamında DLT’den alınan ilk kesitin temelinde yatan dūřüne biçimini yansıtan ve milli kimlik oluşturmaya yönelik kodları irdelendiğinde ilk olarak; kesitte örtk bir şekilde zulme ve vahşete karşı durma, sitem etme, zulme uğrayan canlıya acıma, mazlumun yanında olma gibi taraflılıkların bulunması dikkat çekmektedir. Buradan yola çıkılarak yapının daha da derininde, “Zalime korku, mazluma umut olmak” dūřün biçiminin, kodunun yattığı ve bu kodun örtk olarak Türk milletinin kimliği içerisine yerleştirilmesi amacının da güdüldüğü hissedilmektedir. Bunun yanında DLT’deki kesitin altındaki Kaşgarlı’nın açıklamasında, bu savın birbirleriyle çarpışan beylerle ilgili olduğunu bildirdiği görülmektedir. Buradan da Türk milli kimliğinin temelinde yatan yönetme arzusuna bağlı “asilik” kodunun gizlendiği görülmekte ve bunun da yakınılması gereken; olumsuz bir davranış olduğu kapalı biçimde aktarılmaktadır.

İki kesitin ortaklığı ve içerikleri önceki bölümlerde de ayrıntılı bir şekilde işlendiğinden DK’deki dūřün biçiminin, kimlik kodlarının açımlanması ayrı olarak ele alınmayacak DLT’de tespit edilen dūřün biçimi düzeyindeki yapıların kopyalanmasının izleri ortaya çıkarılacaktır. DLT’de tespit edilen mazlumun yanında olma, zalime karşı durma gibi örtk yapılardan çıkarımla elde edilen, “Zalime korku, mazluma umut olmak” kimlik kodunun DK’ye kopyalanmasının yansıması řu şekildedir: Kesit tüm bağlamla birlikte incelendiğinde mazlum karakter olan Beyrek yönünde yanlı bir anlatı sezilmektedir. Bunun yanında zalime korku, dūřman olmak kodunun Beyrek’in cnn Aruz’dan alınması şeklinde bu kesitin bağlamına da yansıdığını görmekteyiz. Diėer Kodumuz olan asilik ve asiliğe karşı olma dūřün biçiminin kopyalanmasının bu kesitteki yansımaları ise řu şekilde gösterilebilir: Aruz’un Kazan’a ufak bir hatasını gözetererek asi olması Türk karakter yapısındaki yönetme arzusunun ateşini göstermektedir. Kesitin, yanında olunan kahramanı Beyrek’in mertlik erdemini sergilemek suretiyle asi olmayı reddetmesi asiliğe karşı durulması gerektiği kodunun aktarılması amacına st düzeyde hizmet etmektedir. Aruz’un kesitin içerisinde bulunduğu bağlam içerisinde cezalandırılması da asiliğin olumsuz akıbetini göstermesi bakımından aktarılmak istenen kodu desteklemektedir. Beyrek’in mertliği, yiğitliği, kesitin alındığı bağlamda yer alan davranış ve sözleriyle kuvvetli bir biçimde yansıtılmaktadır. Beyrek’in bu özellikleri için dilin kimlik geliştirme bağlamı olması bakımından kesitteki Beyrek karakteri üzerinden Türk tarihinde gördüğümüz ve tesiri büyük olan alp tipinin oluşturulmasına hizmet ettiği çıkarımı yapılabilir. Bahsi edilen sözdizimi, dūřün biçimleri düzeyindeki kod kopyalamalarının ne denli gerçekleştiği yukarıdaki tahlillerle gözler önüne serilmiştir. Bunun yanında ilk kesitte bulunmayan, kimlik oluşturma kapsamına giren ve alp tipi oluşturma amacını içeren yeni bir kodun da ikinci kesitimizde yer aldığı görülmektedir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden elde edilen tüm bulgular değerlendirildiğinde; DLT'deki kesitte bulunan sözdizimi, düşünce biçimi, dünya görüşlerinin, kendinden (XI. yy) dört yüzyıl sonra yazıya aktarıldığı düşünülen DK'de (XV. yy) bulunan kesite eksiksiz, hatta fazlası olan biçimde aktarıldığı gözlemlenmiştir. DLT'de yer alan kesit yoluyla Türk millî kimliğine yerleştirilmek istenen kodların DK'ye aktarılmasının yanında bahsi esilen kodlardan birinin tezahürü olan, “Zalime korku, mazluma umut olmak” şeklindeki düşünüş biçiminin günümüze dahi -en azından slogan olarak- aksetmiş olduğu görülmektedir. Bu da ilk kesitten hareketle oluşturulmak istenilen kimlik bağlamı yolunda kurgulanmış olan sözdizimi düzeyindeki kodların ne kadar etkili olduğunu ve kopyalanma düzeylerini göstermektedir.

Kesitlerin Türkçenin Tarihsel Gelişim Edinci Bağlamında İncelenmesi

Bu başlık altında yapmamız beklenen işi kavrayabilmek için edinç ve edim kavramlarını bilememiz şarttır. Chomsky'nin öne sürdüğü kavramlardan edinç, Saussure'deki dil kavramını yüksek derecede karşılayan bir yapıdadır. Edinç, dile ait tüm kural ve yapıların bulunduğu potansiyel derin yapıdır. Edim ise bu potansiyel yapının dışı vurumu olarak görülmesiyle Saussure'nin söz kavramıyla bağdaşmaktadır. Fakat Chomsky'nin kavramları daha ayrıntılı anlamlara sahiplerdir. Edimler, edinçleri yansıtmaya araçlarıdır fakat ortaya çıkartılmasında fiziksel, ruhsal, patolojik etkenlerden ve insana özgü sınırlı bellekten etkilendikleri bilinmektedir. Bu nedenle edimler; potansiyeli, yani dayandıkları örtük bilgileri her zaman yansıtamayabilirler ya da yansıtmaya düzeyleri değişiklik gösterebilir (Külebi, 1997: 77).

Bu bilgilerden yola çıkarak dil-söz bağlamında gerçekleştirdiğimiz incelemelerde tespit ettiğimiz kesitlerin oluşturdukları temel yapının yani dilin; bu başlıktaki kavramlara göre edince, kesitlerin de bu düzlemde edime karşılık geldiği ifade edilebilecektir. Türk dilinin tarihsel gelişim edinci bağlamında kesitlerin incelenmesi, edime karşılık gelen kesitlerin ilkinden diğerine kadar aradan geçen tarihsel süreç içerisinde kesitlerin edinci yansıtmadaki gelişim düzeylerini ortaya koymakla ilgilidir. Bu sayede Türk dilinin tarihsel süreç içerisinde kesitlerin edinci yansıtmadaki gelişimi ortaya çıkartılmıştır.

Tüm bu veriler ve belirlediğimiz yol doğrultusunda Türk dilinin daha erken dönemlerinde kaleme alınmış olan DLT'deki kesit; potansiyeli, edinci yansıtmaları açısından şu şekilde değerlendirilebilecektir: Bu kesit diğer bölümlerden de anlaşılacağı üzere ve doğal olarak olduğu temel yapıyı yansıtmaktadır. Fakat bu yansımanın düzeyinin tespit edilebilmesi için kesit üzerinde detaylı incelemelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bilgiler kapsamında ilk kesitin fazla sembolik, örtük bulunduğunu aktarılabilir. Aslına bakılırsa altı kelimeden oluşan bu kesitin, diğer kesitin özeti olduğu dokuz sayfalık bölümle eş işlevli olarak potansiyeli yansıtmaları, oluşturulduğu dilin gücünü gösterir. Lakin tüm bunlara rağmen inceleme konumuz potansiyelin

açıkça ifadesi, icrası olduğu için bu kesitte kullanılan dilin, kesitin türüyle de ilgili olabileceği gibi çok soyut olduğunu belirtmek gerekmektedir.

DK'den alınan kesit belirlenen yol haritasına göre incelemeye tabi tutulduğunda ulaştığımız veriler şu şekilde aktarılabilecektir: Diğer kesitte potansiyel ne kadar soyut, kapalı bir biçimde yansıtılmışsa bu kesitte tam zıttı olmak üzere o kadar somut, açık bir biçimde aktarılmıştır. İlk kesitteki kurgulamanın aksine potansiyelin yansıtılması bu kesitte geniş bir olay örgüsüyle sağlanmıştır. Elbette ilk kesit de etkileyicidir fakat bu kesitte potansiyelin acıklı bir olay üzerine kurgulanarak bu olayın hüznünün yüksek derecede okuyucuya aksettirilmesi kesiti diğerine nazaran daha etkileyici bir boyuta taşımıştır. Bunların haricinde DK'deki kesitin ilk kesitte gözlemlenemeyen birçok kültürel kodla da destelenerek geliştirildiği görülmektedir. Örneğin; Beyrek'ten asi olmasının istenilmesi üzerine bunu reddedişinin “ekmeğini çiğnemedi” söylemiyle karşılanması, Türk antlaşma, anlaşma biçimlerinden birini ortaya koyar gibidir. Buradan bir beyin sofrasında bölüşülen ekmeğin yenmesinin onunla birlik olduğunu, yememenin, ikramı reddetmedin ise ona katılmadığını, karşı olduğunu gösterdiği çıkarılmaktadır ve bu da millete özgü kodlardan birinin kullanımına işarettir. Edimin içerisine bu kodların yerleştirilmesi gerek kültür aktarımı gerekse bu kodları taşıyan grup için yansıtılan düşünceyi benimsemede kolaylık sağlaması açısından önemlidir. Bunun yanında kesitte karakterlerin özelliklerinin olumlu ve olumsuz olmalarına göre; övülmesi ya da kınanması, yerilmesi üzerinden ahlak, değerler eğitiminin verildiği de gözlemlenmektedir. Parçanın topluma yeni bir insan tipi kazandırmak istediği de sezilmektedir. Beyrek'in mertlik, yiğitlik timsali olmasıyla toplum için rol-model görevi teşkil etmesi yeni insan tipi (Alp tipi) yaratımı işlevine örnektir. Bu kesitin edinci yansıtmasında çeşitli anlatımı güçlendirici öğelerin kullanılması, anlatımın daha fazla kültürel kodla desteklenmesi, edincin içeriğinin daha kapsamlı öğretilerle donatılarak sunulması ve oluşturulan karakterlerin rol-model olarak yapılandırılması; dilin tarihsel süreç içerisinde daha işlevli bir biçimde kullanılmaya doğru evrildiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak iki kesitin incelenmesinden şu bulgulara ulaşılmıştır: ilk kesit, yapısı itibariyle soyut ve edinci yansıtmadaki kapalılığından hareketle, dilin daha kısıtlı işlevlere hizmet edecek düzeyde kullanıldığını göstermektedir. DK'den alınan kesitin ise, potansiyelin aktarımında çok çeşitli öğelerle kuşatılıp milletin hafızasında kolaylıkla yer edebilmesi amacıyla tamamen millî kültür öğeleri, Türk millî kimlik kodlarıyla desteklendiği görülmüştür. Bu açıdan ikinci kesitimizde dil, çok sayıda işlevi bir arada barındırabilecek ve potansiyeli yansıtması bakımından çok daha güçlü bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu verilerle iki kesit arasında geçen süre zarfında Türk dilinin potansiyeli yansıtmadaki gelişimi saptanmaya çalışılmış ve ikinci kesitin edinci yansıtmadaki gücünün daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Tartışma Sonuç ve Öneriler

Türk millî kimliğinin şekillenmesinde büyük payları olan iki temel eserden seçilen kesitlerin araştırmanın amacı doğrultusunda dilbilim kavramlarından yararlanılarak incelenmesinden şu sonuçlara ulaşılmıştır: Dil-söz kapsamında yapılan incelemelerde iki kesitin temellerinde ortak bir dile sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Dizi- dizim boyutuyla ilgili incelemelerde iki kesitin temel yapıyı, dili yansıtma bakımından eş işlevli oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanında iki kesitin öğelerinin karşılaştırılmasında birbirleriyle yüksek oranda eş işlevli oldukları gözlemlenmiştir. Sözdizimi düzeyinde kod kopyalamasının incelenmesinde de her iki kesitin derininde barındırdıkları kültürel kodlar, kimlik kodları düşünüş biçimleri ve dünya görüşleri ortaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda ulaşılan verilerin iki kesitteki ortaklığı belirlenmiş bu ortaklıklar dönemler ve kesitler arasında gerçekleşen kod kopyalamasıyla açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci kesitte daha fazla kod saptanmış bu da ilk kesitteki kodlara eklemeler yapılarak dili, temel yapıyı yansıtma düzeyinin geliştirildiği olarak anlaşılmıştır. Son inceleme alanımız olan Türk dilinin tarihî süreç içerisindeki gelişiminin tespit edilmesi bağlamında ise önceki verilerdeki ilk kesitten ikinci kesite doğru olan gelişimlerden yola çıkılarak dilin daha güçlü, etkileyici ve çok işlevli olarak kullanılma yönünde geliştiği belirlenmiştir. Tüm bunlar çalışmanın amacına ulaşıldığına dair verilerdir. Çalışmada amacın dışında incelemenin içeriği olarak karşımıza çıkan bazı bulgu ve sonuçlar, incelediğimiz eserler gibi temel yapıtların farklı açılardan da incelenmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bahsedilen farklı araştırmalara teşvik edici, zemin hazırlayıcı bulgular doğrultusunda örnekleriyle şu araştırma önerileri sunulabilecektir:

- Öncelikle yazının inceleme nesnesini oluşturan eserler incelenirken DLT’de Oğuzlardan çokça bahsedildiği gözlemlenmiştir. Bu gözlemden hareketle Oğuz Türlerinin eserde ele alındığı bağlamlar birleştirilerek DLT’ye göre Oğuzların özelliklerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir (diğer Türk toplulukları için de uygulanabilir). Hatta belirlenen özelliklerle, Oğuzların yaşayış biçimlerini ve diğer birçok özelliklerini de ayrıntılı bir şekilde yansıtan ikinci eserimizdeki özelliklerin karşılaştırılması yoluyla zaman içerisindeki farklılaşmalar, gelişmeler gibi çeşitli verilere ulaşılabilir.
- Bu araştırmanın iki kesit arasındaki tarihî süreç içerisindeki incelemelerle ilgili olmasına rağmen bazı kod ve düşünüş biçimlerinin günümüze yansıdıkları da görülmüştür. Bu bağlamda incelediğimiz eserler veya bu tür temel yapıtların günümüze yansımaları ile ilgili çalışmaların yapılması olası ve gerekli görülmektedir.
- Kod kopyalama bağlamındaki incelemelerde kesitlerin kimlik geliştirmeye yönelik işlevi boyutunda, Beyrek karakteri vesilesiyle oluşturulmak istenen ideal insan tipinin sunulduğu gözlemlenmiştir. Beyrek karakteriyle yansıtılan “alp tipi”ne Türk tarihinde rastlanması temel yapıtların insan tipi oluşturmada etkili olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler

doğrultusunda toplum hayatına etki eden temel yapıtların içerisinde var olan veya oluşturulmak istenen insan tiplerinin izlerini aramaya yönelik çalışmaların gerçekleştirilebilir olduğunu anlaşılmaktadır. Toplumların karakteristik özelliklerinin belirlenebilmesi için etkilendikleri temel kaynakların bu bağlamda incelenmelerinin gerekliliği ortadadır.

- Son olarak çalışmanın çağrıştırdığı bir diğer araştırma bağlamı ise aynı dönemde yer alan temel yapıtların karşılaştırmalı olarak dilbilim kapsamında eşzamanlı incelenmelerinin; dönemin dilini, yaşayış biçimini, dünya görüşünü, kültürel kodlarını, inanışlarını ve daha nice özelliklerini detaylı bir şekilde ortaya koymada gerekli olduğuyla ilgilidir.

Bu araştırmadan hareketle yukarıda örneklendirilenler ve Türk dilinin temel yapıtlarına ilişkin benzer araştırmaların; dile, kültüre, millî kimliğe, tarihe ve daha nice millî unsurlara dair daha derin bilgilerin elde edilebilmesi için gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Alver, K. (2006). Edebiyat ve kimlik. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 32–43.
- Bircan, U. (2015). Saussure’de dil, dilbilim ve göstergebilim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13(25), 43–66.
- Bulut, S. (2016). Divânü Lügâtî’t-Türk’ten Ahıska Türkleri yazılı ve sözlü diline geçen atasözleri. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(3), 95-112.
- Durbilmez, B. (2018). *Türk dünyası kültürü 1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (2021, Nisan). İç-Oğuz Dış-Oğuz’a asi olup Beyrek’in öldüğü boyu. In N. Gedik (Ed.), *Dede Korkut hikâyeleri* (s. 230). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler* (N. Demir, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, A. (2014). Karahanlı Türkçesi yazı dili hangi lehçeye dayanıyordu? *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(2), 13–28.
- Karahan, L. (2020). Türk dilinin anıt eserlerini yeniden yorumlamak: Nehir destan Oğuzname ve Dîvânü Lugâtî’t-Türk. *Türk Dili*, 820, 38–47.
- Kaşgarlı Mahmud. (2015). *Divânü Lugâtî’t-Türk: Giriş, metin, çeviri, notlar, dizin* (A. B. Ercilasun - Z. Akkoyunlu, Haz.; 2. bs.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmut. (2021). *Divanü Lügati’t-Türk* (B. Atalay, Çev., 8. baskı, Cilt I–II). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170–189.

Köktürk, K. K. (2019). *Dil felsefesinde yapısalcı ve postyapısalcı yaklaşımlar* (Yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Külebi, O. (1997). Dilbilim ve dil felsefesinde bir dönüm noktası: Noam Chomsky. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 8, 7681.

Onan, B. (2012). Dil eğitiminin dil bilimsel temelleri: Ferdinand de Saussure'ün genel dilbilim kuramında dil eğitimiyle ilgili bulgular. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 219–243.

Özsoy, S. (1997). Chomsky'nin sözdizim kuramına bir bakış. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 8, 9–12.

Tüfekçi, E. M. (2003). Yapısalcı yöntem ve uygulama alanları. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 17(17), 50–66.